

Fokus grupių diskusijų ciklas

„Viešojo konsultacija užtvankų demontavimo procesų klausimu“

2020 m. birželio 30 d. ir 2020 m. liepos 2 d.
Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija

KONTEKSTAS

Upės visame pasaulyje patiria žmonių veiklos poveikį ir vienas svarbių faktorių, lemiančių prastą upių būklę Europoje ir užkertantis kelius migruojančioms žuvų rūšims, yra upių tėkmės ribojimas užtvankomis ir kitais statiniais (ES Vandens pagrindų direktyva). Tuo tarpu Lietuvoje, anot Aplinkos apsaugos agentūros, net 82,6 % upių yra paveiktos užtvankų ir tiesinimo.

Europoje vykstantis upių išlaisvinimo iš ekonominės vertės neturinčių ir pirminės funkcijos neatliekančių užtvankų judėjimas – tai bandymas spręsti šias problemas. Organizacijos „Dam Removal Europe“ skelbiamais duomenimis (2020), Europoje jau pašalintos 4984 užtvankos. Lyderėmis šioje srityje yra tokios Vakarų Europos šalys kaip Prancūzija, Švedija, Didžioji Britanija, Ispanija, o šalia jų vietą dabar užima ir Lietuvos kaimynė Estija, kurioje vykdomas Sindi upės užtvankų demontavimas siekiant atverti 3300 kvadratinių kilometrų Pernu upės baseiną laišoms ir kitoms migruojančioms žuvims. Estijos Aplinkos apsaugos agentūra taip pat įvertino, kad atverto Pernu upės baseino potencialas yra 48 000 laišų mailiaus per metus, kas kiekvienais metais turi atnešti 1.5 mln. eurų į šalies biudžetą (Aplinkos Apsaugos Agentūra, 2019).

Sekant geruoju Estijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir kitų šalių pavyzdžiu, yra įrodyta, kad užtvankų demontavimas yra ne tik užtikrintas kelias atgaivinti nykstančių žuvų rūšis, bet ir esminė priemonė gerinant vandens telkinių kokybę, būdas šalims sutaupyti užtvankoms palaikyti ir atnaujinti išleidžiamus pinigus bei biudžetą papildyti naujomis įplaukomis iš atvertose upėse vystomo tvaraus turizmo ir žuvininkystės.

Lietuvoje suskaičiuojama apie 1500 užtvankų, kurios užkerta kelią žuvų migracijai aukštyne arba žemyn upe. Lietuvoje bandymai demontuoti upių užtvankas kol kas nebuvo sėkmingi – galime pasigirti dvejomis 2020 m. planuojamomis demontuoti užtvankomis. Šis procesas Lietuvoje yra dar pakankamai naujas, todėl trūksta aiškaus užtvankų demontavimo proceso žemėlapių, kaštų ir naudos analizų ir bendros vizijos bendradarbiaujant tarp skirtingų institucijų.

VIEŠOSIOS KONSULTACIJOS TIKSLAI

Kartu su projekto suinteresuotomis šalimis ir mokslininkais-ekspertais aptarti problemines užtvankų ir jų demontavimo projektų sritis, galimus sprendimo būdus, įsitraukimą į šiuos projektus. Surinkti informaciją, kuri bus panaudota užtvankų demontavimo proceso modelio rengimui.

MODERATORIUS

Jonė Leščinskaitė, projekto vadovė.

VIEŠOSIOS KONSULTACIJOS METODAS

Fokus grupės diskusijos. Diskusijos vedėjo pateikiami esminiai klausimai, į kuriuos atsako dalyviai. Trukmė - 1,5 val. Dalyvių skaičius - iki 10.

DALYVIAI

Vykdytos dvi fokus grupės diskusijos. Tiek pirmoje, tiek antroje dalyvavo po 8 dalyvius. Pirmojoje fokus grupėje dalyvavo mokslininkai, ekspertai, NVO atstovai. Antrojoje fokus grupės diskusijoje dalyvavo viešojo sektoriaus atstovai.

Dalyviai atstovavo šias įstaigas: NVO „Laišos dienoraštis“, NVO „Lietuvos Gamtos Fondas“, Klaipėdos universitetas, Gamtos tyrimų centras, Lietuvos hidrobiologų draugija, Lietuvos energetikos instituto hidrologijos laboratorija, Aplinkos ministerija, Žemės ūkio ministerija, VĮ Valstybės žemės fondas, Lietuvos savivaldybių asociacija (LSA), Žuvininkystės tarnyba prie žemės ūkio ministerijos.

Buvo vykdytos dvi fokus grupės diskusijos:

DISKUSIJOS EIGA

- Pirmojoje diskusijoje su mokslininkais ir specialistais projekto vadovės trumpai pristatė projektą, po to diskusijos moderatorė Jonė Leščinskaitė pristatė pirminį užtvankų demontavimo procesų modelį. Kiekvienoje šio modelio stadijoje buvo keliami klausimai, kaip į šiuos procesus turėtų įsitraukti mokslininkai, ekspertai, kokie tyrimai turėtų būti vykdomi. Iškelus klausimą, buvo surenkami skirtingi pasisakymai, vėliau pereinama prie kitos modelio stadijos.

- Antrojoje diskusijoje su viešojo sektoriaus atstovais pagrindinis tikslas buvo išgirsti savivaldybių keliamas su hidrotechniniais statiniais susijusias problemas ir galimus sprendimus. Lietuvos savivaldybių asociacijos atstovo paprašyta išdėstyti problemas, kitų dalyvių - kartu ieškoti galimų sprendimo būdų.

DISKUSIJOS REZULTATAI

Pirmojoje diskusijoje dalyviai dalijosi įžvalgomis apie problemas, kylančias siekiant atverti upes bei apie mokslininkų, specialistų įtraukimą į užtvankų demontavimo projektus.

- Pasak dalyvių, šiuo metu upių baseinų rajonų priemonių programa nėra svarstoma efektyviai, nėra suteikiama pakankamai laiko ir informacijos suinteresuotų šalių įtraukimui. Diskusijos dalyvių nuomone, priemonės turėtų būti diskutuojamos viešosios konsultacijos principu, į tokių konsultacijų metu išsakytas pastabas turi būti atsižvelgiama tvirtinant galutines priemones. Viešosioms konsultacijoms turėtų būti naudojami apskritojo stalo, fokus grupių metodai.

- Siekiant prioretizuoti ekologiškai svarbias užtvankas, būtina konsultacija su ichtiologais. Taip pat svarbu įsivertinti priemonių įgyvendinimo galimybes. Prieš patvirtinant ekologiniu požiūriu prioritetines užtvankas, jos turi būti įvertinamos hidrotechnikų ir hidrologų, kadangi šiame etape svarbu surinkti informaciją apie hidrotechninio statinio savybes, upės morfologiją ir sedimentaciją. Ši informacija leidžia patikimiau planuoti migracijos sąlygų gerinimo strategiją, tokie faktai naudingi savivaldybėms ir bendruomenėms.

- Detali hidrologų konsultacija ir 2D modeliavimas yra reikalingi, kai pradedamas planuoti demontavimas. Kadangi kiekviena užtvanka skiriasi, kiekvienu atveju turėtų būti atsižvelgiama į specialisto konsultaciją. Hidrologai modeliuoja, kaip užtvanka turi būti griauinama, kokie galimi padariniai, kaip atrodys aplinka ir upė po demontavimo. Tuo tarpu hidrotechnikai, atsižvelgdami į techninės užtvankos savybes, turi suplanuoti, kaip saugiai ir efektyviai užtvanką galima demontuoti.

- Jeigu pasirinkta žuvų migracijos sąlygų gerinimo priemonė yra žuvų pralaidos statymas, į planavimo darbus nuo pačios pradžios turi būti įtraukti ichtiologai. Žinant, kokios žuvys nepraplaukia pro užtvanką, atitinkamai galima planuoti, kokia žuvų pralaida reikalinga. Būtina vertinti visus žuvų judėjimą tiek į viršų, tiek į apačią galinčius paveikti pralaidos aspektus: pralaidos plotis, gylis, upės srovės greitis. Kiekvienu atveju tiek natūralių, tiek techninių žuvų pralaidų variantų gali būti daug. Konkretaus varianto pasirinkimas priklauso nuo upės tipo, reljefo, upės supančios aplinkos.

- Kai kurias mokslininkų konsultacijas gali pakeisti tam tikri suplanuoti žingsniai ar loginis sprendimų medis. Tokiu atveju užtektų atrinkti formalius objektyvius kriterijus, kuriais tam tikrais atvejais galėtų vadovautis migracijos sąlygų gerinimo užsiimanti institucija. Pavyzdžiui, vertinant užtvankos socio-ekonominę vertę ir svarbą. Taip pat svarbu turėti įteisintą žuvų migracijos sąlygų gerinimo sprendimų hierarchiją, kuria vadovaujantis būtų teikiami prioritetai užtvankos demontavimui ir pilnam upės ekosistemos atstatymui.

- Daugelyje šalių po darbų įvykdymo, ypač žuvų pralaidos atveju, vidutiniškai 7 metus vykdomas priemonės efektyvumo vertinimas. Jei žuvų pralaidą įveikia iki 50% ją pasiekusių žuvų, pralaida vertinama kaip neefektyvi, populiacijai išgyventi lieka mažiau galimybių. Pasak konsultacijoje dalyvavusių ekspertų, Lietuvoje žuvitakių efektyvumo vertinimas nėra plačiai paplitęs, o naudojami metodai nėra labai efektyvūs. Stebint žuvitakių efektyvumą būtų renkami vertingi moksliniai duomenys, kurie padėtų tobulinti technologijas ir judėti į priekį.

- Dalyviai pažymėjo, jog Lietuvos teisinė aplinka nėra pritaikyta upių vientisumo projektams įgyvendinti - užtvankų savininkams nėra keliami reikalavimai dėl žuvų migracijos sąlygų

užtikrinimo, dėl upių vientisumo sudarymo, dėl smarkiai pakeistos aplinkos. Dėl įstatymiškai nustatytų reikalavimų nesilaikymo, mokslininkų ir nevyriausybinių organizacijų atstovų nuomone, turi būti skiriamos baudos, kaip yra daroma kitose užsienio šalyse. Šiuo metu avarijos atveju padarinius žmonėms ir turtui turi atlyginti savivaldybės, nors hidrotechninio statinio priežiūrą turėjo užtikrinti savininkas arba naudotojas. Nors savivaldybės pagal Statybos įstatymą turi užtikrinti, kad jų savivaldybės teritorijoje esantys statiniai yra geros būklės, o kitu atveju turi skirti administracinę baudą, tai daroma itin retai.

Antrojeje diskusijoje buvo siekiama identifikuoti su užtvankomis susijusias problemas, su kuriomis susiduria savivaldybės, bei galimus sprendimo būdus:

Pagrindinės iškeltos problemos:

- Tvenkinių ir hidrotechninių statinių inventorizacijos trūkumas - ne visi paviršinio vandens telkiniai yra inventorizuoti ir apskaityti. Tokie neinventorizuoti tvenkiniai yra vadinami „bešeimininkiais“. Norint juos sutvarkyti, turi būti paleista bešeimininkio pripažinimo procedūra. Šią procedūrą, LSA manymu, reikia supaprastinti.
- Finansinė našta - hidrotechninių statinių nusidėvėjimas yra didelis, vidutinis amžius - 50-60 metų, 80% jų - seni (tik 20% renovuoti). Savivaldybės su turimomis lėšomis melioracijos ir hidrotechninių statinių priežiūrai gali atlikti tik trečdajį visų reikalingų darbų.
- Kylantys konfliktai tarp vandens telkinius išsinuojančių mėgėjų žvejų klubų, kurie valdo žuvų išteklius, ir vietos gyventojų, kurie vandens telkinius nori naudoti kitoms funkcijoms.

Svarstyti sprendimai:

- LSA siūlomas sprendimo būdas - numatyti nacionalinę programą įtraukiant finansavimo galimybes inventorizacijai ir numatytiems reikalingiems darbams (demonravimo/sutvarkymo).
- LSA inicijuoto klausimyno savivaldybėms dėl bešeimininkų tvenkinių papildymas klausimais dėl tvenkinių ir hidrotechninių statinių atliekamų funkcijų, finansų, kurie skiriami ar reikalingi tokių statinių priežiūrai ir remontui. Tai padėtų suprasti, kiek valstybei kainuoja ir kainuotų išlaikyti tokius statinius. Be to, tai padėtų suprasti, kurie jų yra svarbūs, o kuriuos galima demontuoti.
- Sprendžiant konfliktus dėl žvejų klubams nuomojamų vandens telkinių, pateiktas siūlymas, kada bus peržiūrimos šios sutartys, atlikti konsultaciją su savivaldybėmis siekiant surinkti jų idėjas dėl šio klausimo.

• Kalbant apie užtvankų demontavimą siekiant atverti upes žuvims, diskusijos dalyviai pažymėjo, jog svarbu suprasti užtvankų ir tvenkinių atliekamas funkcijas vietos bendruomenėms ir visuomenei (daržininkystė, hidroenergetika, žuvininkystė, rekreacija, priešgaisriniai tikslai), įvertinti šių funkcijų svarbą.

• Diskusijos atitiko planuotą dalyvių skaičių, išskyrus NVO sektorių - jį atstovavo tik 2 dalyviai. Dalyviai buvo įsitraukę, tačiau kartais buvo pametama diskusijos struktūra. Bendrai konsultacija vertinama teigiamai.

Apibendrinant diskusijas, išskiriamas poreikis įtraukti suinteresuotas šalis į upių atvėrimo, užtvankų demontavimo projektus. Ypač svarbu į pradines tokių projektų stadijas įtraukti mokslininkus ir specialistus. Tiek pirmos, tiek antros diskusijos dalyviai taip pat išskėlė užtvankų ir kliūčių žuvų migracijai inventorizavimo būtinumą, atsižvelgiant tiek į ekologinius, tiek į socio-ekonominius aspektus; svarbu suprasti užtvankų atliekamas funkcijas ir jų svarbą vietos bendruomenėms.

**DISKUSIJOS
VERTINIMAS IR
APIBENDRINIMAS**

**TOLIMESNI
ŽINGSNIAI**

Viešosios konsultacijos rezultatai bus naudojami rengiant užtvankų demontavimo proceso modelį. Abejose diskusijose iškeltas svarbus užtvankų inventorizavimo klausimas bus atliepiamas papildant LSA klausimyną savivaldybėms papildomais klausimais dėl užtvankų funkcijų, finansavimo ir kt.

**KONTAKTINIAI
ASMENYS**

Jonė Leščinskaitė | „Kurk Lietuvai“ projektų vadovė | jone.lescinskaite@kurkl.lt
Ieva Zamaraitė | „Kurk Lietuvai“ projektų vadovė | ieva.zamaraite@kurkl.lt